

KARL HALDENWANG (1863-1939) ȘI MUZEUL DE ISTORIE DIN SIGHIȘOARA

Nicolae TEȘCULĂ*

Karl Haldenwang (1863–1939) and the History Museum in Sighișoara

Abstract. *This article presents the work carried out by the collector Karl Haldenwang (1863–1939) at the Museum in Sighișoara. Originally from Sebeș, Haldenwang was a scrap metal procurator for the Brașov firm, Kammer & Jekelius, in Sighișoara. Between 1908 and 1926 he worked in the Sighișoara branch of the Sebastian Hann Association. This association was responsible for the work of the Sighișoara Veche Museum, established in 1899. Karl Haldenwang sold and donated Saxon ethnographic objects to the museum and was involved in its annual accounting. Unfortunately, we were only able to identify a few items that he had donated to the museum. We believe, however, that some of the ethnographic objects that currently form part of the Sighișoara Museum's fund come from the Haldenwang collection.*

Keywords: *Sighișoara, museum, collection, ethnography, Sebastian Hann Association, Sebeș.*

Cuvinte-cheie: *Sighișoara, muzeu, colecție, etnografie, Asociația Sebastian Hann, Sebeș.*

Începuturile preocupărilor muzeologice la Sighișoara sunt legate de activitatea istoricului și preotului evanghelic Karl Fabritius, care, în 1879, va organiza o expoziție cu caracter istoric. Aceasta îl va însuflă pe tânărul student Josef Bacon și pe frații Friedrich și Heinrich Kraus să pună bazele unui muzeu de istorie și artă. Această idee, de altfel, a apărut în paginile periodicului *Gross-Kokler Bote*, unde se milita pentru folosirea unor turnuri din cetate. Din păcate, ideea a fost reluată abia 17 ani mai târziu, când, în 1896, cu ocazia jubileului maghiar, o adresă din partea guvernului cerea comunităților să întemeieze instituții umanitare sau culturale. În acest context, referatul lui Josef Bacon a fost aprobat de consiliul orașenesc, socotindu-se că alegerea înființării unui muzeu în Turnul cu Ceas este una foarte bună și, în același timp, ieftină pentru bugetul orașului¹.

La 24 iunie 1899 se deschideau porțile Turnului cu Ceas, unde era organizat, cu sprijinul Asociației „Sebastian Hann”, Muzeul „Alt Schaessburg”. În viziunea lui Josef Bacon, scopul inaugurării acestui muzeu a fost acela de a se promova valorile culturale și spirituale ale comunității germane din Sighișoara, de a susține artiștii plastici locali prin expoziții, întruniri și de a promova vechile stiluri arhitectonice atât din zonele urbane, cât și din cele rurale².

* Muzeul de Istorie Sighișoara, România; e-mail: nicolaetescula@yahoo.com.

¹ Ackner 2002, p. 77.

² *Schäffburger Museen* 1933, p. 2.

Pornind de la deviza „Niciun popor nu poate să aibă viitor, dacă nu-și cunoaște trecutul, dacă istoria nu are un țel, care să pregătească calea spre viitor”, Josef Bacon va organiza în 20 de încăperi o expoziție permanentă, care să reliefeze istoria orașului și a sașilor ardeleni.

Alături de acest muzeu, din inițiativa aceluiași custode inimos, va lua ființă, într-o anexa a Turnului cu Ceas, în anul 1912, Muzeul de Igienă, care cuprindea peste 700 de planșe și grafice cu privire la epidemiile care au lovit orașul și altele cu referire la evoluția demografică a urbei. La acesta se va mai adăuga Muzeul de Etnografie Săsească, organizat în anul 1908, și Muzeul Școlar, în 1932³.

După cum am văzut, un sprijin deosebit în organizarea și finanțarea instituției muzeale a avut-o Asociația „Sebastian Hann”. Apariția acesteia a fost precedată de o serie de alte inițiative locale. În acest sens, menționăm faptul că Emil Sigerus, în 1895, a avut inițiativa înființării, la Sibiu, a Muzeului Carpatin, iar în Sighișoara medicul Josef Bacon va pune bazele, în 1902, a Asociației Rembrandt. La Brașov, după doi ani, în 1904, Ernst Kuhlbrandt și Arthur Coulin vor întemeia „Societatea prietenilor artei”⁴.

Aceste inițiative îl vor determina pe Arthur Coulin să publice, în același an, în paginile cotidianului *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, un ciclu de articole intitulate *Arta noastră plastică* și care vor fi continuate, în luna noiembrie, cu articolul *O asociație pentru aspirațiile artei locale*, urmate de adunarea constituantă a Asociației „Sebastian Hann” la Sibiu, în 20 noiembrie 1904⁵.

Modelul organizării acestei societăți a fost unul german, fiind vorba de Asociația „Dürerbund” din Dresda. Fondatorii acesteia doreau să reformeze arta din perspectiva conservării și afirmării identității germane⁶.

Ședința de constituire a Asociației „Sebastian Hann” a avut loc în 20 noiembrie 1904, primul președinte ales fiind Carl Dörschlag căruia, din 1907, îi va succeda Emil Sigerus, societatea având, inițial, 38 de membri⁷.

Asociația se va bucura de un mare succes în rândul sașilor ardeleni, deoarece, în 1905 avea deja 283 membri și trei filiale, la Sibiu, Brașov, Sighișoara și, din 1911, la Bistrița, iar în 1912 numărul membrilor se va ridica la 462⁸.

Scopul asociației a fost acela de a fi în serviciul ocrotirii și valorificării bunurilor culturale săsești prezente în orașe și în bisericile fortificate care se

³ *Ibidem*, p. 10.

⁴ Engber, Schullerus 1981, p. 109.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Prügel 2008, p. 60.

⁷ Ittu 2008, p. 42.

⁸ Engber, Schullerus 1981, p. 100.

aflau în pericol de a dispărea sau de a fi distruse, și pentru a le promova în interes meșteșugăresc și turistic.

Cu sprijinul asociației, colecțiile se vor dezvolta an de an, grație muncii neobosite a medicului sighișorean Josef Bacon. Filiala Sighișoara, din care făceau parte inimoși oameni de cultură din urbe, a contribuit la îmbogățirea colecțiilor, la organizarea și la promovarea muzeului. Dintre aceștia îi amintim pe: Karl Seraphin, Ludwig Schuller, Betty Schuller, Julius Misselbacher și Karl Haldenwang⁹.

Karl Haldenwang s-a născut în 23 august 1863 în Sebeș, ca fiu al dogarului și comerciantului de vinuri Michael Haldenwang (1836-1880), german originar din zona Württemberg. După terminarea studiilor la Gimnaziul Evanghelic din Sebeș și satisfacerea stagiului militar la Orlat, a activat în domeniul comercial, inițial la Sebeș, apoi, timp de un an, la Fabrica de hârtie din Prundu Bârgăului. De aici va fi angajat ca procurist de fier la firma Kamner & Jekelius din Brașov. Acolo, împreună cu Julius Teutsch, va întreprinde cercetări arheologice la așezarea de la Steingesberg, lângă Brașov. Ulterior, va conduce filiala acelei firme din Sighișoara, din anul 1901 până în 1926, când, după pensionare, se va întoarce la Sebeș, unde va și muri la 30 ianuarie 1939.

Spirit autodidact, se va evidenția ca un pasionat colecționar de obiecte arheologice și etnografice, în peregrinările sale prin țară. Membru al „Verein für Siebenbürgische Landeskunde” și al Asociației „Sebastian Hann” va participa la șantierul arheologic din Petrești (lângă Sebeș), precum și la cel de la Wietenberg (Sighișoara). Își va cultiva pasiunea pentru antichități și va contribui la îmbogățirea colecțiilor muzeelor din Sighișoara și Alba Iulia cu obiecte agricole și arheologice¹⁰.

La Sighișoara, după cum vom vedea mai jos, se va implica în crearea și în dezvoltarea colecției de etnografie și nu numai. Muzeul de etnografie săsească, așa-numitul „Heimatismuseum”, pomenit anterior, s-a dorit a reprezenta o casă țărănească săsească, după modelul celor aflate în satele din jurul Sighișoarei, de unde să fie aduse și obiectele care urmau a fi expuse. Ideea organizării acestuia a venit cu ocazia Adunării Generale a Asociației „Sebastian Hann” din anul 1905. De altfel, societatea se va implica în dezvoltarea colecției de etnografie și artă populară a muzeului sighișorean. Conform raportului de activitate al secțiunii sighișorene a Asociației „Sebastian Hann”, pentru anii 1908-1909, obiectele de mobilier țărănesc au costat asociația 250 de coroane¹¹.

⁹ *Schäßburg* 1998, p. 237.

¹⁰ Streitfeld 1973, p. 873-878; Boda 2007, p. 95; Hienz 2000, p. 27-28; Simina 2001, p. 124-131; Totoianu 1998, p. 65-69.

¹¹ *Bericht* 1909, p. 19.

La 1908, în cetatea Sighișoara s-a organizat o expoziție de etnografie săsească, cuprinzând, în special, piese de mobilier. Ele au fost cumpărate, în mare parte (în jur de 200 de piese), de către pasionatul colecționar Karl Haldenwang, care, la rândul său, le-a donat, în 1912, muzeului sighișorean¹².

Mai mult decât atât, raportul pentru anii 1910-1911 arată că s-au achiziționat mai multe piese textile brodate de la comerciantul din Sebeș, Karl Haldenwang, care, împreună cu obiectele de mobilier popular achiziționate anterior, să reprezinte bazele unei colecții etnografice. De altfel, s-au obținut și 20000 de coroane de la guvern, bani cu care s-a cumpărat Casa Everet din cetatea medievală, singura clădire acoperită cu șindrilă, de la Asociația Meșteșugarilor. Scopul achiziționării acestui imobil era acela de a se organiza o expoziție etnografică permanentă¹³.

După Primul Război Mondial, Karl Haldenwang se va implica în continuare în activitatea instituției. Va semna o parte a rapoartelor anuale asupra activității muzeului, publicate în săptămânalul sighișorean, *Groß-Kokler Bote* și se va dedica organizării și dezvoltării colecțiilor și a expozițiilor. Astfel, din raportul din anul 1923 aflăm că, la fel ca și anii trecuți, colaboratorul asociației, Karl Haldenwang, se va arăta la fel de darnic cu donațiile:

„Membrul comitetului nostru, domnul Karl Haldenwang, căruia îi datorăm multe alte donații, ne-a oferit două grilaje pentru geamuri din fier forjat ruginite. La cererea noastră, acestea au fost curățate și reparate de municipalitate și atașate la două ferestre de la parterul anexei la turn, în camera în care se află expoziția dedicată Sighișoarei străvechi”¹⁴.

Pe lângă aceste activități, se va remarca și ca un bun contabil. În acest sens, raportul asupra situației financiare pentru anul 1925 va fi semnat de către Karl Haldenwang. Aici aflăm că, în acel an, instituția a avut următoarele cheltuieli:

„Construcții – 26356 lei, 542 de lei lucrări de lăcătușerie, lucrări de pictură – 300 de lei, lucrări de tâmplărie – 594 lei, lucrări de tapițerie – 80 lei, instalații electrice – 3680 lei, restaurarea covoarelor bisericești – 612 lei, cheltuieli cu cărți – 340 de lei, cumpărări de acuarele – 300 de lei, lucrări de dogărie – 1335 lei, înrămări de imagini – 2353 lei, cheltuieli pentru catalogare – 1000 de lei, alte cheltuieli – 789 lei”¹⁵.

Veniturile au fost de 34986 lei, suma intrată în buget având mai multe proveniențe: 10000 lei dintr-o sponsorizare a Băncii Meșteșugărești de Credit Ipotecar, 12753 de lei din donațiile vizitatorilor, 100 de lei din vânzări de cărți poștale, 10000 de lei de la colonia de băi de la Vlăhița, 7000 de lei din banii

¹² *Schäßburger Museen* 1933, p. 43.

¹³ *Bericht* 1911, p. 16-17.

¹⁴ *Groß-Kokler Bote* 1924, p. 2.

¹⁵ *Groß-Kokler Bote* 1926, p. 2.

păstrați la Banca Populară din Sighișoara, la care s-au mai adăugat 1433 de lei de la Asociația „Sebastian Hann”¹⁶.

Legat de venituri și cheltuieli, în anul 1926, același Karl Haldenwang va realiza următorul bilanț:

„Veniturile noastre s-au ridicat la 41254 lei și au provenit din următoarele locuri: restul în casă de anul trecut – 315 lei, donația Băncii Populare – 3400 lei, împrumutul de la Banca meșteșugărească de credit ipotecar – 13000 lei și de la colonia de băi – 5000 de lei, bunuri din vânzarea de cărți poștale – 5657 lei, vânzarea de fier vechi – 471 lei, donații din ghidaje – 13410 lei. Aceste venituri au fost folosite pentru următoarele cheltuieli: dobânzi pentru împrumutul de la Banca meșteșugărească de credit ipotecar – 3400 lei, dobânzi la colonia de băi – 1800 lei, construcții – 15199 lei, lucrări de tâmplărie – 1490 lei, lucrări de pictură și lăcuire – 1962 lei, instalații electrice – 762 lei, poștă – 405 lei, lucrări de curățenie și de catalogare – 1198 lei, lucrări de legătorie și tipărire cărți – 843 lei, achiziții cărți – 1510 lei, înrămări de imagini – 2481 lei, picturi în ulei ale turnurilor – 1770 lei, realizarea de casete pentru monede – 2299 lei, diverse – 1324 lei și au rămas ca rest în casă – 3547 lei”¹⁷.

Din păcate, după pensionare va părăsi urbea de pe Târnava Mare sărăcind astfel instituția muzeală sighișoreană de expertiza și de pasiunea sa de colecționar.

După cum am văzut mai sus, marea sa preocupare va rămâne realizarea expoziției etnografice. Muzeul va primi obiectele etnografice și va căuta un local pentru expoziție. Deși inițial era propusă clădirea Casei cu Șindrila din Cetate, ulterior spațiul necesar va fi găsit în sacristia Bisericii Mănăstirii. Primul Război Mondial va întrerupe orice inițiativă și abia la sfârșitul anului 1918, cu sprijinul Bisericii Evanghelice, se vor găsi 2000 de coroane pentru amenajarea spațiului muzeal. În 1920 expoziția a fost deschisă, însă nu pentru mult timp, deoarece a trebuit să fie strânsă și depozitată, cu ocazia lucrărilor de restaurare a bisericii din anii 1928-1929¹⁸. Expoziția va fi reamenajată, în 1930, în același spațiu, unde va funcționa până la instaurarea regimului comunist.

După cum arată catalogul muzeelor sighișorene, realizat în perioada interbelică, în expoziția acestuia se evidențiau două mese datând din secolele XVI-XVII, provenite din Șomartin (jud. Sibiu), un pat și costume populare femeiești din Noul Săsesc (jud. Sibiu) și Beia (jud. Brașov). Din muzeu lipsea o piesă importantă și anume soba „de tip Luther”, cu cahle, specifică casei țărănești săsești¹⁹. După cum am văzut, majoritatea obiectelor etnografice

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Groß-Kokler Bote* 1927, p. 2.

¹⁸ *Schäßburger Museen* 1933, p. 44.

¹⁹ *Ibidem*.

necesare pentru realizarea expoziției au fost colecționate, apoi vândute sau donate de către Karl Haldenwang. Acestea stau și în prezent la baza colecției de etnografie săsească aflată în patrimoniul Muzeului de Istorie Sighișoara.

Conform fișelor analitice de evidență și a registrului de inventar, avem foarte puține mențiuni de obiecte provenind de la Karl Haldenwang. Acest lucru se datorează în mare parte faptului că, după 1951, muzeul sighișorean a trecut din patrimoniul Bisericii Evanghelice în cel al Sfatului Popular al Raionului Sighișoara și noii angajați nu aveau, pe de o parte informații cu privire la proveniența colecțiilor, iar pe de altă parte nu aveau cunoștințe de limbă germană, în care au fost redactate majoritatea documentelor instituției în perioada anterioară. Pentru a surmonta acest neajuns, conducerea muzeului va face demersuri pe lângă autoritățile locale de la acea vreme în vederea angajării unui fost colaborator al instituției din perioada interbelică, Julius Misselbacher²⁰.

Acesta a fost încadrat pe o perioadă relativ scurtă de timp, între 1 mai și 1 decembrie 1958, cu jumătate de normă, pentru a realiza fișe analitice de evidență. Julius Misselbacher reușește să completeze un număr de 475 de astfel de fișe, care cuprindeau, pe lângă o descriere detaliată a obiectelor și un desen al acestora, precum și date importante cu privire la proveniența lor²¹.

Din aceste considerente, lipsa de informații cu privire la obiectele donate de Karl Haldenwang a făcut ca în listele de inventar să identificăm doar 19 obiecte care provin din colecția acestuia:

Nr. crt.	Nr. inv.	Denumire obiect
1.	405	Sapă
2.	406	Coasă
3.	407	Seceră
4.	408	Talangă pentru vite
5.	409	Brăzdar de plug
6.	410	Greblă
7.	412	Furcă
8.	415	Coasă

²⁰ Julius Misselbacher (1903-1963) provenea dintr-o familie renumită prin activitatea ei comercială în Sighișoara. A avut preocupări în domeniul istoriei artei și a istoriei orașului și a fost membru corepondent al Comitetului național pentru monumente istorice. După cel de-al Doilea Război Mondial a colaborat cu Muzeul de Istorie, realizând, alături de macheta cetății Sighișoara, una a Mediașului (aflată la muzeul din Mediaș) și una a cetății dacice de la Costești. Macheta cetății Sighișoara reprezintă situația din 1735 și a fost realizată în anul 1952, fiind o comandă a Muzeului de Istorie. Execuția machetei s-a efectuat pe baza planului orașului aflat la arhiva de război din Viena, completat cu desene, planuri și vederi care documentează situația arhitectonică la anul 1735. Numai 3-5% a fost reconstituită fără documente, dar în analogie cu case similare vecine (Teșculă 2020, p. 13-16).

²¹ *Ibidem*.

9.	416	Sapă din fier
10.	442	Sucală
11.	471	Felinar țărănesc
12.	579	Suveică de lemn pentru țesut
13.	614	Litografie acvaforte a unui orașean sas din secolul al XVIII-lea
14.	839	Butoiaș mic de masă
15.	878	Sucală mare
16.	938	Greutate pentru cântar de 3,5 pfunzi
17.	939	Greutate pentru cântar 1,5 pfunzi
18.	940	Legătură de greutateți de 8 pfunzi
19.	1561	Umbrelă mică

După cum vedem, aceste artefacte sunt, în majoritate, obiecte de uz gospodăresc țărănesc. Ele au fost expuse la etajul 5 al Turnului cu Ceas, în expoziția intitulată „Friedrich Marienburg Halle” sau „Sala XIII – Agricultură veche cu obiecte de uz gospodăresc, potcoave, seceri, unelte vechi”. Inventarul anterior naționalizării cuprinde un număr de 170 de obiecte²².

Din păcate, nu avem informații legate de destinul bunurilor achiziționate și donate pentru Muzeul Etnografic, numit „Heimatmuseum”. Din datele prezentate mai sus, rezultă că existau în jur de 200 de obiecte, multe dintre ele putând fi prezente în colecția de etnografie a instituției noastre, fără a le cunoaște proveniența. Având în vedere informațiile din paginile anterioare, unde am menționat prezența unui mobilier țărănesc, în evidența Muzeului de Istorie am găsit un set de obiecte de mobilier țărănesc pictat, de proveniență săsească. Putem presupune că cele trei cuiere, opt mese, dintre care trei simple și cinci rotunde, unsprezece scaune, două lăzi și două bănci de brad, toate pictate și datate în anul 1898, ar proveni din obiectele oferite muzeului sighișorean, la începutul secolului XX, de către Karl Haldenwang.

Lipsa unor date concrete cu privire la obiectele donate sau achiziționate de la Karl Haldenwang, determinate de naționalizarea instituției în perioada comunistă, fac ca informațiile să fie foarte puține. Angajarea pe o perioadă atât scurtă a lui Julius Misselbacher în anul 1958 a făcut ca azi să fim privați de informații valoroase cu privire la originea colecției. Este posibil ca multe dintre obiectele din colecția de etnografie, pentru care nu avem date despre proveniență, să fi aparținut lui Karl Haldenwang.

De asemenea, nu cunoaștem informații legate de participarea lui Karl Haldenwang la săpăturile arheologice desfășurate între 1902 și 1904 sub conducerea profesorului Carl Seraphin, bunicul renumitului arheolog Kurt

²² Teșculă 2019, p. 224.

Horedt. Obiectele descoperite cu ocazia acestor săpături vor deveni, alături de artefactele romane adunate de profesorul Karl Gooß, baza colecției arheologice a muzeului până anii '50 ai secolului XX. Nu cunoaștem dacă a donat sau nu obiecte, în listele de inventar menționându-se sec la proveniență „săpături arheologice Wietenberg”.

Dincolo de aceste aspecte, deși avem informații lapidare despre bunurile donate sau vândute, activitatea desfășurată de Karl Haldenwang între 1908, data la care se organizează prima expoziție etnografică, și 1926, când, în urma pensionării, va părăsi urbea de pe Târnava Mare și se va stabili în orașul natal, Sebeș, a contribuit la dezvoltarea muzeului din Turnul cu Ceas.

Această activitate nu se va limita doar la vânzarea și la donarea unor obiecte, ci se va implica prin intermediul filialei locale a Asociației „Sebastian Hann” în activitățile curente ale instituției, în realizarea bilanțurilor contabile și a rapoartelor anuale ale acesteia, contribuind la evoluția muzeului și la dezvoltarea colecțiilor.

Karl Haldenwang, deși puțin cunoscut, a avut o contribuție importantă la evoluția muzeului sighișorean. Alături de Josef Bacon a muncit pentru dezvoltarea patrimoniului și pentru organizarea instituției. Dragostea sa pentru trecut, exprimată prin colecționarea de obiecte vechi din satele din jurul orașului, facilitată de profesia sa de procurist de fier vechi, a făcut să fie un colaborator destoinic al fondatorului muzeului sighișorean.

Pe această cale, dorim să aducem recunoștință, unui om care din idealism, cu dăruire și devotament pentru trecut a contribuit la dezvoltarea unui muzeu unic în urbea de pe Târnava Mare.

Abrevieri bibliografice

- Ackner 2002 – Richard Ackner, *Das Bacon-Buch. Von Mosel an die Kokel. Familiengeschichte*, Gundelsheim, 2002.
- Bericht 1909 – *Bericht über das Jahr 1908/1909 Sebastian Hann Verein für heimischen Kunstbestrebungen*, Sibiu, 1909.
- Bericht 1911 – *Bericht über das Jahr 1910/1911 Sebastian Hann Verein für heimischen Kunstbestrebungen*, Sibiu, 1911.
- Boda 2007 – Gherghina Boda, *Colecționari transilvăneni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Țara Bârsei*, 8, 2007, p. 92-97.
- Engber, Schullerus 1981 – Carl Engber, Trude Schullerus, *Der Sebastian Hann-Verein und seine Sektion „Heimatkunst”*, în *FVL*, 24, 1981, 1, p. 98-112.
- Groß-Kokler Bote 1924 – *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, XLVI, nr. 2366, 11 mai 1924.
- Groß-Kokler Bote 1926 – *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, XLVIII, nr. 2459, 21 februarie 1926.
- Groß-Kokler Bote 1927 – *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, XLIX, nr. 2547, 30 octombrie 1927.

Karl Haldenwang (1863-1939) și Muzeul de Istorie din Sighișoara

- Hienz 2000 – Hermann A. Hienz, *Schriftsteller Lexicon der Siebenbürger Deutschen*, vol. VII, Köln, Viena, 2000.
- Ittu 2008 – Gudrun Liane Ittu, *Tradiție, modernitate și avangardă în arta plastică a germanilor din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX reflectate în publicații*, București, 2008.
- Prügel 2008 – Ronald Prügel, *In Zeichen der Stadt. Avangarde in Rumänien 1920-1938*, Köln, 2008.
- Schäßsburg* 1998 – Heinz Brandisch, Heinz Heltmann, Walter Lingner (ed.), *Schäßsburg. Bild ein siebenbürgischen Stadt*, Leer, 1998.
- Schäßburger Museen* 1933 – *Die Schäßburger Museen*, Sighișoara, 1933.
- Simina 2001 – Nicolae Marcel Simina, *Karl Haldenwang – precursor al arheologiei în Transilvania*, în *PA*, I, 2001, p. 124-131.
- Streitfeld 1973 – Theobald Streitfeld, *Colecționarii Hans Ungar și Karl Haldenwang*, în *Apulum*, 11, 1973, p. 873-878.
- Teșculă 2019 – Nicolae Teșculă, *Din trecutul Muzeului de Istorie Sighișoara. Inventarul anterior naționalizării din 1951*, în *Alt Schaessburg*, 12, 2019, p. 217-228.
- Teșculă 2020 – Nicolae Teșculă, *Julius Misselbacher und das Museum*, în *SN*, 27, nr. 54, decembrie 2020, p. 13-16.
- Totoianu 1998 – Radu Totoianu, *Materiale arheologice de la Sighișoara-„Wietenberg” din colecția Haldenwang, aflate în depozitul Muzeului din Sebeș*, în *BCȘS*, 4, 1998, p. 65-69.

LISTA ABREVIERILOR

- Abgadiyat** – Abgadiyat. Brill. Writing and Scripts Center (Bibliotheca Alexandrina).
- ACD** – Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis. University of Debrecen.
- Acmeology** – Acmeology. Mezhdunarodnoy akademii akmeologicheskikh nauk, Rossiyskoy akademii obrazovaniya, kafedry akmeologii i psikhologii professional'noy deyatel'nosti Akademii pri Prezidente RF (RANKhiGS), Tsentra akmeologicheskikh issledovaniy. Moscova.
- ActaAC** – Acta Archaeologica Carpathica. Polish Academy of Arts and Sciences. Cracovia.
- ActaMN** – Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
- ActaMP** – Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.
- AD** – Archaeological Dialogues. Cambridge.
- AÉ** – Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészettörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
- AI** – Amazonia Investiga. Editorial Primate. Colombia.
- AIIAI/AIIX** – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași). Iași.
- AIIGB** – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica. Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca.
- AKÖG** – Archiv für Kunde österreichischen Geschichts-Quellen. Wien.
- Alt Schaessburg** – Alt Schaessburg. Muzeul de Istorie Sighișoara.
- AnAcad** – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română. București.
- AnB** – Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Național al Banatului. Timișoara.
- Angustia** – Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
- Antinomies** – Institute of Philosophy and Law Ural Branch of the Russian Academy of Sciences. Ekaterinburg.
- Antiquity** – Antiquity. Durham University.
- Apulum** – Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.

Lista abrevierilor

- ArchKözl** – Archaeologiai Közlemények. Pesten.
- ArchMéd** – Archéologie médiévale. Centre de Recherches Archéologiques Médiévales. Caen.
- ArhMold** – Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie Iași.
- Arkheologiya** – Arkheologiya. Kiev.
- Arrabona** – Arrabona. Xántus János Múzeum. Győr.
- AS** – Annals of Science. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
- Astra Sabesiensis** – Astra Sabesiensis. Despărțământul Astra „Vasile Moga” Sebeș.
- ASUI** – Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Istorie. Iași.
- ATF** – Acta Terrae Fogarasiensis. Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”. Făgăraș.
- AUASH** – Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- AUASP** – Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- AUB** – Analele Universității București. Istorie. Universitatea București.
- AUVT** – Annales d’Université Valahia Târgoviște, Section d’Archeologie et d’Histoire. Târgoviște.
- AVSL** – Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
- BAM** – Bibliotheca Archaeologica Moldaviae. Iași.
- Banatica** – Banatica. Muzeul Banatului Montan. Reșița.
- BAR** – British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
- BarbSz** – Barbarikumi Szemle. University of Szeged.
- BB** – Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
- BCȘS** – Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- BerRGK** – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
- BiblThrac** – Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
- BICS** – Bulletin of the Institute of Classical Studies. Institute of Classical Studies. The University of London’s School of Advanced Study. London.
- BI-PSA** – Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie. Tulcea.
- BMA** – Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

BMN	– Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
BMRBC	– Buletinul Muzeului Regional al Basarabiei din Chișinău.
BMS	– Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
Boabe de grâu	– Boabe de grâu. Revistă de cultură. București.
BS	– Bibliotheca Septemcastrensis. Institutul pentru Cercetarea Patrimoniului Cultural Transilvănean în Context European. Sibiu.
BSNR	– Buletinul Societății Numismatice Române. Societatea Numismatică Română. București.
BULR	– Boston University Law Review. Boston University School of Law. Boston (Massachusetts).
Brukenthal	– Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
Byzantion	– Byzantion. Revue Internationale des Études Byzantines. Peeters Publishers. Louvain.
ByzF	– Byzantinische Forschungen. Internationale Zeitschrift für Byzantinistik. Amsterdam.
Bylye Gody	– Bylye Gody. Cherkas Global University Press. Washington.
BYULR	– Brigham Young University Law Review. J. Reuben Clark Law School. Provo (Utah).
CACS	– Central Asia and the Caucasus Studies. The Ministry of Foreign Affairs of Islamic Republic of Iran. Tehran.
CAF/FHA	– Cahiers d'Archéologie Fribourgeoise. Freiburger Hefte für Archäologie. Zürich.
CAH	– Communicationes archaeologicae Hungariae. Budapest.
Caietele ARA	– Caietele Ara. Asociația „Arhitectură. Restaurare. Arheologie”. București.
Caietele CIVA	– Asociația Cercul de Istorie Veche și Arheologie, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
Calitatea vieții	– Calitatea vieții. Institutul de Cercetare a Calității Vieții. București.
CASS	– Canadian-American Slavic Studies. Brill. Leiden.
CCA	– Cronica cercetărilor arheologice. cIMEc. București.
CCDJ	– Cultură și civilizație la Dunărea de Jos. Călărași.
CEJC	– Central European Journal of Geosciences.
CH	– Construction History. The Construction History Society. Ascot (UK).
CI	– Cercetări istorice. Muzeul de Istorie a Moldovei. Iași.
Concept	– Concept. Universitatea Națională de Artă Teatrală și Cinematografică „I. L. Caragiale” din București (UNATC). București.

Lista abrevierilor

- CR** – Caietele restaurării. Asociația Art Conservation Support. București.
- Crisia** – Crisia. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
- CSMÉ** – A Csíki Székely Múzeum Évkönyvei. Muzeul Secuiesc al Ciucului. Miercurea Ciuc.
- CSP** – Canadian Slavonic Papers. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
- Dacia** – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I (1924)-XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
- DLJ** – Duke Law Journal. Duke University School of Law. Durham (North Carolina).
- DLR** – Denver Law Review. University of Denver Sturm College of Law. Denver (Colorado).
- Dolgozatok** – Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem – és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj).
- DOP** – Dumbarton Oaks Papers. Dumbarton Oaks. Trustees for Harvard University.
- Drobeta** – Drobeta. Seria Etnografie. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta-Turnu Severin.
- DSȘ** – Dări de Seamă ale Ședințelor. Comitetul Geologic. Institutul Geologic. București.
- EMúz** – Erdélyi Múzeum. Erdélyi Múzeum az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár (Cluj).
- EphNap** – Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca.
- Eurasia Antiqua** – Eurasia Antiqua. Deutsches Archäologisches Institut Eurasien-Abteilung. Berlin.
- FK** – Földtani Közlöny. Budapest.
- FK** – Földrajzi Közlemények. Magyar Földrajzi Társaság.
- FolArch** – Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapest.
- FVL** – Forschungen zur Volks -und Landeskunde, Sibiu.
- GAS** – Geophysical Research Abstract. European Geosciences Union (EGU).
- Gemina** – Gemina. Revista Muzeului Bănățean din Timișoara.
- Geoarchaeology** – Geoarchaeology. An International Journal.
- GRBS** – Greek, Roman and Byzantine Studies. Duke University. Durham.
- Harvard LR** – Harvard Law Review. Harvard Law School. Cambridge (Massachusetts).
- HC** – Historia Constitucional. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales de Madrid, adscrito al Ministerio español de la Presidencia, y el Seminario de Historia

- Constitucional “Martínez Marina” de la Universidad de Oviedo.
- Hierasus** – Hierasus. Muzeul Județean Botoșani.
- Historica** – Historica. Centrul de Istorie, Filologie și Etnografie din Craiova.
- HK** – Hadtörténelmi Közlemények (Évnegyedes folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére). Quarterly of Military History. Budapest.
- HLR** – Houston Law Review. University of Houston Law Center. Houston (Texas).
- HR** – Historical Research. Institute of Historical Research. University of London.
- HT** – The History Teacher. Society for History Education. Long Beach (California).
- IAA** – Istoriko-arkheologicheskij al'manakh. Armavir, Krasnodar. Moscova.
- Ialomița** – Ialomița. Studii și cercetări de arheologie, istorie, etnografie și muzeologie. Muzeul Județean Slobozia.
- IGC** – International Geological Congress. Prague.
- Istros** – Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
- JAHA** – Journal of Ancient History and Archaeology. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Universitatea Tehnică Cluj-Napoca.
- JAMÉ** – A Jósa András Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza.
- JAS** – Journal of Archaeological Science. Elsevier.
- J. Biogeogr.** – Journal of Biogeography. Edited by Michael N. Dawson.
- JIA** – The Journal of Indian Art. W. Griggs & Sons. London.
- JKKCC** – Jahrbuch der Kaiserl. Königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien.
- JLSt** – Journal of Lithic Studies. Edinburgh.
- JSFU** – Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. Siberian Federal University. Krasnoyarsk.
- JWP** – Journal of World Prehistory. Kluwer Academic.
- Kavkazskii sbornik** – Kavkazskii sbornik. MGIMO MID Rossii. Moscova.
- Közlemények** – Közlemények az Erdely Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj).
- Kratkie** – Kratkie soobshcheniya Instituta arkheologii. Institute of Archaeology Russian Academy of Sciences. Moscova.
- LCP** – Law and Contemporary Problems. Duke University School of Law. Durham (North Carolina).
- LȘ** – Lucrări științifice. Institutul de Învățământ Superior Oradea.

Lista abrevierilor

- Marisia** – Marisia. Studii și Materiale. Muzeul Județean Mureș. Târgu Mureș.
- Marmatia** – Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Baia Mare.
- Materialy** – Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii. Tavria.
- MCA** – Materiale și Cercetări Arheologice (serie nouă). Academia Română. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. București.
- MemEthno** – Memoria Ethnologica. Centrul Județean Pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Liviu Borlan Maramureș. Baia Mare.
- Mittheilungen** – Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien.
- MJSS** – Mediterranean Journal of Social Sciences. Rome.
- MLJ** – Mississippi Law Journal. The University of Mississippi School of Law. Oxford (Mississippi).
- MLR** – Michigan Law Review. University of Michigan Law School. Ann Arbor (Michigan).
- MN** – Munții Noștri. București.
- MT** – Mediaevalia Transilvanica. Muzeul Județean Satu Mare.
- MTA** – Multimedia Tools and Applications. Springer.
- MuzNaț** – Muzeul Național de Istorie a României. București.
- NAV** – Nizhnevolzhskij arkheologicheskij vestnik [The Lower Volga Archaeological Bulletin]. Volgograd State University.
- Nemvs** – Nemvs. Alba Iulia.
- NLO** – Novoe literaturnoe obozrenie. Moscova.
- NPNP** – Novoe proshloe / The New Past. Southern Federal University. Rostov-on-Don.
- NULR** – Northwestern University Law Review. Northwestern University Pritzker School of Law. Chicago (Illinois).
- NumKözl** – Numizmatikai Közlöny. Budapesta.
- OC** – Orientalia Christiana. Roma.
- ONV** – Omskiy nauchnyy vestnik. Omsk.
- OSR** – Obshchestvo. Sreda. Razvitie (Terra Humana). Tsentr nauchno-informatsionnykh tekhnologii Asterion. Sankt-Petersburg.
- ÖZBH** – Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen. Wien.
- PA** – Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Alba. Alba Iulia.
- Palynology** – Palynology. The Palynological Society.
- PL** – Ural State Pedagogical University. Ekaterinburg.

Pontica	– Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie. Constanța.
PR	– The Polish Review. Polish Institute of Arts and Sciences of America. New York.
Probleme economice	– Probleme economice. Organ al Comitetului Superior Economic. București.
PZ	– Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
QR	– Quaestio Rossica. Ural Federal University. Ekaterinburg.
Quat.Int	– Quaternary International. The Journal of International Union for Quaternary Research. Elsevier.
RA	– Revista Arhivelor. Arhivele Naționale ale României. București.
RB	– Revista Bistriței. Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud. Bistrița.
Realitatea ilustrată	– Realitatea ilustrată (sau Lucrurile așa cum le vedem cu ochii). Cluj (1927-1928), ulterior București.
RECEO	– Revue d'études comparatives Est-Ouest. Institut des Sciences Humaines et Sociales. Paris.
REF	– Revista de etnografie și folclor. București.
RESEE	– Revue des Etudes Sud-Est Européennes. Academia Română. București.
RevArh	– Revista Arheologică. Centrul de Arheologie al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Chișinău.
Revue du Nord	– Revue du Nord. Archéologie. Revue d'Histoire et d'Archéologie des Universités du Nord de la France. Lille.
RHSEE/RESEE	– Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	– Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RJMD	– Romanian Journal of Mineral Deposits. București.
RM	– Revista Muzeelor. București.
RMI	– Revista Monumentelor Istorice. Institutul Național al Patrimoniului. București.
RN	– Revue Numismatique. Société française de numismatique.
RossArk	– Rossijskaya Arkheologiya. Institute of Archaeology, Russian Academy of Sciences. Moscova.
Rossiya i ATR	– Rossiya i ATR. Institut istorii, arkheologii i etnologii narodov Dal'nego Vostoka vo Vladivostoke.

- Dal'nevostochnoye otdeleniye Rossiyskoy akademii nauk. Vladivostok.
RR – The Russian Review. University of Kansas. Lawrence.
RREI – Revue Roumaine d'Études Internationales. Academia Română. București.
RRH – Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RRHA – Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts. Academia Română. București.
Rusin – Obshchestvennoy assotsiatsiyey „Rus” (Kishinev). Tomskiy gosudarstvennyy universitet. Tomsk.
SA – Sovetskaya Arkheologiya. Moscova.
SAI – Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice din România. București.
SAO – Studia et Acta Orientalia. Societatea de Științe Istorice și Filologice din RPR. București.
Sargetia – Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane. Deva.
SCIATMC – Studii și Cercetări de Istoria Artei. Teatru, Muzică, Cinematografie. Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu”. București.
SCIV(A) – Studii și cercetări de istoria veche (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie). București.
SCN – Studii și cercetări de numismatică. Institutul de Arheologie București.
SCȘMI – Sesiunea de Comunicări Științifice ale Muzeelor de Istorie. București.
SGEM – SGEM. International Multidisciplinary Scientific GeoConference. Conference Proceedings. Sofia, Albena.
SlovArch – Slovenská Archeológia. Archeologický ústav SAV. Nitra.
SMANS – Southampton Monographs in Archaeology, new series. Southampton.
SMIM – Studii și materiale de istorie medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
SN – Schäßburger Nachrichten. HOG Informationsblatt für Schäßburger in aller Welt. Heilbronn.
SoveEtno – Sovetslaya Etnografiya (1931-1991) (vezi și Etnograficheskoe Obozrenie). N. N. Miklukho-Maklai Institute of Ethnology and Anthropology of the Russian Academy of Sciences. Moscova.
SP – Studii de Preistorie. Asociația Română de Arheologie. București.

StComCaransebeș	– Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie (continuă cu Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie - Istorie), Caransebeș.
StComSibiu	– Studii și Comunicări. Arheologie-Istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSM	– Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare.
STP	– Slavery: Theory and Practice. Cherkas Global University Press. Washington.
Stratum plus	– Stratum plus. Archaeology and Cultural Anthropology. Chișinău.
Studii	– Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Studime Historike	– Studime Historike. Universiteti Shtetëror i Tiranës. Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë. Tiranë.
SUBBB	– Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Series Biologia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
SUBBG	– Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Series Geologia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
SUCSH	– Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
SV	– Sotsiologiya vlasti. Rossiyskaya akademiya narodnogo khozyaystva i gosudarstvennoy sluzhby pri Prezidente Rossiyskoy Federatsii. Moscova.
Terra Sebus	– Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
TESG	– Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. Royal Dutch Geographical Society. Utrecht.
The Celator	– The Celator: Journal of Ancient and Medieval Coinage. Lancaster (Pennsylvania).
Thraco-Dacica	– Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Tibiscum	– Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie. Muzeul Regimentului Grăniceresc din Caransebeș.
TLR	– Tulsa Law Review. The University of Tulsa College of Law. Tulsa (Oklahoma).
TxLR	– Texas Law Review. University of Texas at Austin School of Law. Austin (Texas).
Transilvania	– Transilvania. Centrul Cultural Interetnic Transilvania. Sibiu.
TV	– Tyuremnyy vestnik. Izdanie Glavnogo tyuremnogo upravleniya. Sankt-Petersburg.
Tyragetia International	– Tyragetia International, serie nouă. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
Țara Bârsei	– Țara Bârsei. Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

Lista abrevierilor

- UCLR** – The University of Chicago Law Review. The Law School of the University of Chicago. (Illinois).
- UCLALR** – UCLA Law Review. UCLA School of Law and the Regents of the University of California. Los Angeles (California).
- UPA** – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
- VDB-MB** – Veröffentlichungen aus dem Deutschen Bergbau-Museum Bochum. Bochum.
- Vestnik instituta** – Vestnik instituta: prestuplenie, nakazanie, ispravlenie. Vologodskii institut prava i ekonomiki Federal’noi sluzhby ispolneniya nakazanii. Vologda.
- Vestnik SPb** – Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kul’tury. Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy institut kul’tury. Sankt-Petersburg.
- Vestnik Tomskogo** – Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya. Tomskiy gosudarstvennyy universitet. Tomsk.
- VHA** – Vegetation History and Archaeobotany. The Journal of Quaternary Plant Ecology, Palaeoclimate and Ancient Agriculture. Official Organ of the International Work Group for Palaeoethnobotany.
- VKZ** – Vserossiiskii kriminologicheskii zhurnal/Russian Journal of Criminology. Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education Baikal State University. Irkutsk.
- VLR** – Vermont Law Review. Vermont Law School. South Royalton (Vermont).
- WASJ** – World Applied Sciences Journal, (Education, Law, Economics, Language and Communication). International Digital Organization for Scientific Information. Pakistan.
- WLJ** – Washburn Law Journal. Washburn University School of Law. Topeka (Kansas).
- WLR** – Washington Law Review. University of Washington School of Law. Seattle (Washington).
- WMLR** – William & Mary Law Review. William & Mary Law School. Williamsburg (Virginia).
- WNELRW** – Western New England Law Review. Western New England University. School of Law Springfield (Massachusetts).
- WSNC** – World of the Slavs of the North Caucasus. Krasnodarskii gosudarstvennyi universitet. Krasnodar.
- YLJ** – The Yale Law Journal. Yale Law School. Danvers (Massachusetts).
- Ziridava** – Ziridava. Studia Archaeologica. Muzeul Județean Arad.

ZMY

– Zhurnal ministerstva yustitsii. Tipografiya pravitel'stvuyushchego senata. Sankt-Petersburg.

Zographe

– Zographe. Revue d'art Médiévale. Institute d'histoire de l'art. Faculté de Philosophie. Belgrad.